

Düzce Toplantıları 4

ULUSLARARASI DÜZCELİ M. ZÂHİD KEVŞERİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

24 - 25 Kasım 2007

Efteni Termal Otel Gölyaka - DÜZCE

**İLAHİYAT
FAKÜLTESİ**

**ULUSLARARASI
DÜZCELİ M. ZÂHİD KEVSERÎ
SEMPOZYUMU**

24-25 Kasım 2007 Düzce/Türkiye

مؤتمر "محمد زاهد الكوثري" الدولي

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
M. ZAHİD KEVSERÎ**

**DÜZCE
BELEDİYESİ**

**ULUSLARARASI
DÜZCELİ M. ZÂHİD KEVSERÎ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

24-25 Kasım 2007

DÜZCE

EBEVEYN-İ RESUL TARTIŞMALARINDA ZAHİDU'L- KEVSERİ'NİN YERİ VE BİR HATANIN DÜZELTİLMESİ

موقف الإمام زاهد الكوثري من الآراء حول أبيي الرسول صلى الله عليه
(وسلم، وتصحيح خطأ في ذلك)

Doç. Dr. Mustafa AKÇAY*

Bu tebliğde **Zahid Kevseri'nin** (ö.1371/1952) ilmî konularda septik ve araştırmacı ruhunu, muhakkik bir âlim olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.v) anne-babasının dini konumu örneğinde ortaya koymaya çalışacağız. Malum olduğu üzere Resulullah'ın (s.a.v) Ebeveyninin İslâmiyet'in zuhurundan önce vefat ettikleri tarihi bir realitedir. Bu noktada, özelde Hz. Peygamber'in anne-babasının genelde bütün atalarının dinî durumlarının keyfiyeti ile onlara karşı Müslümanların nasıl bir tutum takınmaları gerektiği meselesi önem arz etmektedir. Müslümanların Hz. Peygamber'e duydukları sonsuz sevgi ve saygısından dolayı Ebeveyn'i sevip yüceltmek ya da İslâmiyet'ten önce öldükleri için bir genelleme yaparak onları küfürle itham etmek ne derece doğru bir davranıştır? Hz. Peygamber'in ebeveyninin dini durumları hakkında olumsuz kanaate sahip olmak veya olmamakla, bir müminin Resûl-i Ekrem'e karşı olan köklü bağlılık ve sevgisi arasında zorunlu bir ilişkiden bahsedilebilir mi? Mümin açısından böyle bir imanî-ahlakî ilişki söz konusu ise bu ilişkinin keyfiyeti ve bağlayıcılığının boyutları nelerdir? Öte yandan Resûlullah (s.a.v) açısından anne-babasının muvahhid-mümin olup olmamasının her hangi bir önemi var mıdır, varsa ne gibi önem arz etmektedir? Bu gibi sorular Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumları çerçevesinde öteden beri merak edile gelen hususlar olmuştur.

Konunun Kapsamı

Hız. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu ilk bakışta çok özel bir konu olduğu izlenimi vermekte, özellikle bir akâid meselesinden ziyade tarihle ilgili olduğu intibainı uyandırmaktadır. Ne var ki konu üzerinde biraz daha derinlemesine durulduğunda

* Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

meselenin hiç de böyle olmadığı; tarihi süreç içinde daha Asrı Saadette bizzat Hz. Peygamber'in kendisi ve sahabe arasında olmak üzere daha sonraki süreçte de ümera, ulema ve tasavvuf ehli gibi idarî, entelektüel ve tasavvuf çevreleri ile halk arasında da ilgi çeken bir konu olduğu görülecektir. Üstelik tarihî süreç içinde Resûlullah'ın anne-babasının dini durumları çerçevesinde önemli bir literatürün oluştuğu da dikkate alındığında meselenin ne denli önemli olduğu görülür. Gerçekten Ebeveyn meselesi tek boyutlu bir konu değil; aksine çeşitli İslâmî ilimler ve muhtelif konularla iç içe girmiş oldukça karmaşık bir meseledir. Derinlemesine bir bakış konunun akâid- kelâm, tefsir, hadis, usul-i fıkıh, fıkıh, tarih, ahlâk, ferdî ve sosyal psikoloji gibi ilimlerle ilgili olduğunu ortaya koyacaktır. Geçmişte oluşan literatüre bakıldığında da konunun büyük ölçüde bu çerçeve içinde işlene geldiği görülecektir. Nitekim Suyûtî'nin de belirttiği gibi Ebeveyn-i Resûl meselesi, kelâm, usul-u fıkıh, fıkıh olmak üzere üçü müstakil, biri de hadis ve usûl-i fıkıh arasında müşterek olmak üzere toplam dört temele dayanmaktadır.¹ Meseleye, -Ebeveyn'in ehli necat olduğunu savunan âlimler tarafından ileri sürüldüğü gibi- Ebeveynin Cahiliyye döneminde yaşadıkları, tebliğ ulaşmamış kimselerden ve fetret ehlinden sayılmaları açılarından bakıldığında, konunun kelâm ve usul-i fıkıh ilmiyle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Öte yandan Ebeveyn'in Hanifler'den sayılması, konuyu doğrudan tarihle ve ilgili rivayetler çerçevesinde hadis ve tefsir ilmiyle de ilişkilendirmektedir. Ebeveyn'in diriltirilip iman ettikleriyle ilgili rivayetler göz önüne alındığında, bu husus Hz. Peygamber'e özgü hasâisten sayılmış, dolayısıyla konunun delâil ve hasâis ilmiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Ebeveyn meselesini Ali el-Karî gibi temel bir akâid meselesi olduğunu ileri sürenler bulunduğu gibi, Katip Çelebî gibi konunun akâidden ziyade Hz. Peygamber'e karşı ahlakî bir sorumluluk meselesi olduğunu, dolayısıyla itikadî bir mesele olmadığını iddia edenler de bulunmaktadır. Ancak Ebeveyn meselesine Hz. Peygamber'e karşı Müslüman'ın takınması gereken tavır açısından yaklaşıldığında, konu bu noktada imanî-ahlakî bir nitelik kazanmaktadır. İnanç açısından Ebeveyn aleyhinde konuşmanın Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi, saygı ve bağlılığını zedeleyebileceği endişesi, meseleye imanî-ahlakîliğin yanı sıra sosyo-psikolojik bir boyut katmıştır. Konunun bir başka boyutu da Hz. Peygamber'e yönelik tutum ve davranışlarla ilgilidir ve Hz. Peygamber'e dolaylı veya doğrudan her hangi bir şekilde eziyet vermek veya rencide etmenin hükmünün ne olduğudur. Bu husus ise meseleye fikhî bir boyut katmıştır. Neticede Ebeveyn'in dinî konuları konusunun tartışmalı bir problem olduğuna bakıldığında, Suyûtî'nin

¹ Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Derecû'l-münife fi'l-âbâi's-şerife*, s. 1, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961.

de vurguladığı² gibi konunun içtihadî bir mesele olduğu, bu konuda samimiyetle araştırma yapanın, isabet ettiğinde iki, edemediğinde bir sevap kazanmak üzere her halükarda sevap kazanacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Ebeveyn-i Resul tartışmalarının tarihi gelişimine kısaca göz atmak gerekirse Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu bizzat Resûlullah (s.a.v) tarafından merak edildiği gibi sahabenin de merakını mucip olmuştur. Nitekim bizzat Hz. Peygamber'in Cahiliyye döneminde ölen anne-babası hakkında "keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim."³ demesi, ayrıca annesi hakkında istiğfarda bulunmak istemesi⁴ Resûlullah'ın kendi anne-babasının dini durumu merak ettiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in sağlığında Ashap ve bazı kimseler arasında hem Allah Resûlü'nün (s.a.v) hem de kendi anne-babalarının dinî durumları merak konusu olmuştur. Mesela bazıları Hz. Peygamber'e gelerek İslam'dan önce ölen kendi anne veya babalarının durumunu sormuş, Hz. Peygamber onlara cevap verirken dolayısıyla kendi anne veya babası hakkında da açıklamada bulunmuştur. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın durumuna işaret eden Enes b. Malik rivayeti; annesi Âmine'nin durumuna işaret eden Melike'nin kızları ve Ebû Rüzeyn el-Ukaylî rivayetleri bu gerçeği ortaya koymaktadır.⁵

² Suyutî, *Neşru'l-alemeyni'l-münîfeyn fî ihyâi'l-ebeveyni's-şerîfeyn*, s. 3, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961.

³ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'ân*, II, 92; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 162; Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 24, Kahire, 1388/1968.

⁴ Müslim, "Cenâiz", 105, 106, 108; Tirmizî, "Cenâiz", 60; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 77, "Edeb", 128; Nesâî, "Cenâiz", 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441; V, 356.

⁵ Msl: Abdullah hakkındaki Enes b. Malik rivayeti şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek 'Yâ Resûlellah, babam nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Adam üzgün bir halde dönüp gideceği sırada yanına çağırarak "şüphesiz benim babam da senin baban da cehennemdedir." buyurmuştur (Müslim, "İman", 347; Ebû Dâvûd, "Sünne", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.) Melike'nin kızları rivayeti ile ilgili Abdullah b. Mes'ûd rivayeti ise şöyledir: Melike'nin Ensar'dan olan iki kızı Hz. Peygamber'e gelerek annelerinin misafire ikram ettiğini, fakat Cahiliye döneminde bir kız çocuğunu diri diri gömdüğünü, annelerinin durumunun ne olduğunu sormuşlar, Hz. Peygamber de "anneniz cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Bu cevap kendilerinde çok ağır gelmiş bir vaziyette kalkıp giderlerken Resûlullah (s.a.v) onları çağırmış ve kendilerine "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir." (Suyutî, *et-Ta'zîm ve'l-minne fî enne ebeveyi Resûlillah fî'l-cenne*, s. 43, III. baskı, Haydarabat, 1381/1961; Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi'r-resûl*, vr.15^a-15^b, Süleymaniye Ktp. Yahya Tefvîk, 1736/444.) veya "Şüphesiz benim annem de ikinizin annesiyle birlikte cehennemdedir." demiştir. (Ali el-Kârî, a.g.e., vr.18^a) Ebû Rüzeyn el-'Ukaylî rivayetine gelince buna göre bir aralık Ebû Rüzeyn 'Yâ Resûlellah, annem nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de "Senin annen cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Ebû Rüzeyn

Asr-ı saadette gündeme gelen Ebeveyn'in dinî durumu meselesi o kadarla kalmamış, tabii döneminde de Ebû Hanife (80-150/699-767) gibi İslâm büyüklerinin ilgisini çekmiştir. Nitekim Ebû Hanife'nin bu konuda "ve vâlidâ Resûlillahi mâtâ ale'l-küfri /Hz. Peygamber'in anne-babası küfür üzere ölmüşlerdir." şeklindeki sözü bazı *el-Fıkhü'l-Ekber* nüshalarında yer alarak en önemli Sünnî-akâid eserinde kayıtlara girmiştir. Ebû Hanife'nin bu sözü hangi sebeple söylediği kesin değilse de sonrakiler tarafından konunun bir itikad-akâid meselesi olarak anlaşılmasında etkili olmuştur. Sonraları birçok İslam âlimi de Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumunu gündeme getirerek ya muhtelif eserlerinde yeri geldikçe incelemiş ya da konuya ilişkin müstakil risaleler telif etmişlerdir. Böylece tarihî süreç içinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuna ilişkin bir Ebeveyn-i Resûl Risaleleri geleneği ve külliyyatı teşekkül etmiştir.⁶

Ebeveyn hakkında müstakil olarak telif edilen ilk eserler Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) nispet edilen '*Kitabu fî Ahavâlî vâlideyi'r-Resûl*'⁷ adlı eser ile Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (ö.543/1148)) nispet edilen '*Lübbü'l-ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl*' adlı risaledir. Daha sonraları konuya ilişkin elde mevcut en önemli müstakil eser İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) '*er-Risâletü'l-beyâniyye fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*' adlı eseridir. Ebeveyn meselesi bu şekilde Celâleddin es-Suyûtî'ye dek çeşitli vesilelerle gündeme gelerek ya İslâmî kaynaklarda yeri geldikçe zikredilmiş ya da müstakil eserler telif edilmiştir. Tarihî süreç içinde oluşan Ebeveyn-i Resûl Risaleleri literatüründe emsalsiz bir yere sahip olan Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) ise konuya ilişkin müstakil altı risale telif etmiş; eserleri ve görüşleriyle kendinden sonrakiler üzerinde son derece etkili olmuştur.⁸ Osmanlı döneminde Ebeveyn'in dinî durumu, sultanlar da dahil olmak üzere devlet ricali arasında da ilgi uyandırmış; Kadızâdeliler hareketi gibi tasavvuf ve medrese çevreleri arasında çıkan ve halk arasında fiili çatışmalara kadar varan olayların tartışma konularından birini oluşturmuş; yine suffî çevrelerde şeyhin talimatıyla veya rüya ve ilhamlarla

'Öyleyse senin göçüp gitmiş olan etînin nerededir?' diye sorunca Resûlullah (s.a.v) "Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?" buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 11; Suyuti, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s. 9-10)

⁶ Geniş bilgi için bk Mustafa Akçay, *Ebeveyn-i Resul Risaleleri*, s. 189-265, İzmir 2005.

⁷ bk. Salahaddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah*, s. 52, Kâhire, ts.

⁸ Suyûtî'nin ilgili altı risalesi şunlardır: 1) *Mesaliku'l-Hünefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*. 2) *el-Makâmâtü's-Sündüsiyye* 3) *et-Ta'zîm ve'l-minne fî enne Ebeveyi'r-Resûlillah fî'l-cenne*. 4) *Neşru'l-alemeyni'l- münîfeyn*. 5) *ed-Derecû'l-münife*. 6) *es-Sübülü'l-celiyye fî âbâi'l-âliyye*. Mezkur eserlerin tamamı neşredilmiş, Haydarabat'ta 1381/1961'de III. Baskısı yapılmıştır.

ilişkilendirilerek araştırma konusu olmuştur. Mesela Yavuz Sultan Selim döneminde muhtemelen Molla Kabız vesilesiyle saray meclislerinde tartışıldığı için Kemal Paşazade'nin (ö.940/1534) Ebeveyn konusuyla ilgilenip risale telif ettiği,⁹ bazı Ebeveyn risalelerinin Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf edildiği¹⁰, bazılarının Mısır emirlerinden Emîrullah Osman Bey'in emriyle¹¹ telif edildiği bilinmektedir. Keza XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda ünlü Kadîrî Şeyhi Abdülmecid es-Sivasî'nin (ö.1049/1639) talimatı ve kaynak temininde yardımıyla yeğeni ve postnişini Abdülahad Nuri (ö.1061/1651) '*Te'dîbü'l-mütemerridîn*' adlı risalesini telif etmiştir.¹² Keza Kadîrî Şeyhlerinden Seyyid Mahmûd Hz. Peygamber'i gördüğü rüyasının ertesi günü bir ihvanın kendisine ebeveyn hakkında bir risale yazılmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir.¹³ İlâveten Katip Çelebi (ö.1070/1659) Ebeveyn-i Resul'ün dinî durumları hakkında "bu bahis dahi bir savaş alanı haline geldiği için yazıldı" diyerek bir risale kaleme almıştır.¹⁴ Böylece Suyûtî'den sonra Ebeveyn hakkında risale kaleme alma geleneği özellikle Osmanlı uleması ve tasavvuf çevrelerinde devam etmiş ve son dönem âlimlerinden Muhammed el-Bâlî Efendi'ye (ö. h. 1285) kadar gelmiş, o da "*Sübûlü's-selam fî hükmi âbâi seyyidi'l-enam*" adlı şimdiye kadar yazılan eserlerin en hacimlisini telif etmiştir.

Ebeveyn'in dinî durumu Şia kaynaklarında da bir akâid konusu olarak yer almıştır. Mesela ünlü Şii âlim ve kelamcı Şeyh Müfîd (ö.413/1032), Şii müfessir et-Tabressî (ö. 458/1153) ve çağdaş Şii alim Tabatabaî genel olarak Şianın ve özelde İmamiyye'nin Hz. Peygamber'in babalarının/atalarının Hz. Adem'den babası Abdullah'a dek muvahhit ve mümin oldukları ve annesi Âmine'nin de muvahhit olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir.¹⁵

⁹ Kemal Paşazâde, *Fî Hakkı Ebevey'in-Nebî*, (nşr. Ahmed Cevdet, *Resâil-i İbn Kemâl* içinde) İst. h. 1316.

¹⁰ Bk. Hatip Kasımoğlu, '*Enbâu'l-İstifâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafa*' Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 405.

¹¹ Bk. Vecdi Ahmed '*Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*', Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, 115, (vr. 91^a-118^b, Osm.)

¹² Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, Süleymâniye Ktp. Fatih, 5293.

¹³ Seyyid Mahmûd, *Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 626.

¹⁴ Katip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyârî'l-ehakk*, (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslamda Tenkit ve Tartışma Usulü*) s. 79, Marifet Yay., İst. 1990.

¹⁵ Bk. Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât fî'l-mezâhibi'l-muhtârât*, (nşr. İbrahim el-Ensârî), s. 35-36, II. baskı, Dâru'l-müfîd, Beyrut, 1414/1993; a. mlf., *Tashîhu'l-i 'tikâd*, (nşr. Hüseyin Dergâhî), s. 139, Beyrut, 1414/1993; Tabressî, *Mecme'u'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 357-358, Beyrût, 1415/1995; Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, XV, 336, Kum, 1393/1973.

Ebeveyn-i resul'ün dini durumuyla ilgili görüşlere gelince konu etrafında üç ana görüş oluşmuştur:

a) Ebeveyn'in fetret ehlinde olmaları itibariyle dinî mükellefiyetleri bulunmadığı, Haniflerden olmaları, Hz. Peygamber'in özel duasına binaen diriltirilip iman etmeleri gibi gerekçelerle ehl-i necat oldukları görüşü.

b) İslamiyet gelmeden önce Cahiliyye döneminde yaşadıkları ve o dönemde putperestlik inancı yaygın olduğu için genelleme yapılarak Ebeveynin de müşriklerden olduğu gerekçesiyle ahirette kurtuluşa erenlerden olmayacakları görüşü.

c) Onlar hakkında müspet-menfî her hangi bir hüküm vermektan kaçınılması gerektiği görüşü.

Ebû Hanife'nin Ebeveynin Dini Konumu Hakkındaki Beyanı

Ebû Hanîfe'nin (80-150/699-767) Hz. Peygamber'in anne-babası hakkındaki görüşü onun *el-Fıkhü'l-ekber* nüshalarının birinde geçen "ve vâlidâ Resûlillah mâ tâ ale'l-küfri / Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir" şeklindeki Ebeveyn aleyhindeki beyanıdır.¹⁶

Ebû Hanife'nin bu beyanı çerçevesinde önemli tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların bir kısmı **i)** *el-fıkhü'l-ekber*'in Ebû Hanife'ye ait olup olmadığı doğrultusunda; **ii)** bir kısmı bu sözün mezkûr eserde gerçekten yer alıp almadığı; **iii)** bir kısmı Ebû Hanife'nin Ebeveyn'le ilgili sözünde yazım hatası veya bir tasarrufun bulunup bulunmadığı; **iv)** bir kısmı da bu sözün gerçekten Ebû Hanife tarafından bu şekliyle söylenmişse ne anlama geldiği ve nasıl anlaşılmasıyla ilgilidir. Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu savunanlar, Ebû Hanife'nin (ö.150/767) mezkûr sözünden dolayı hem eserin Ebû Hanife'ye ait oluşuna hem de mezkûr sözün Ebû Hanife'ye nispetine ve ne anlam ifade ettiğine şüpheyle yaklaşmışlardır. Buna göre ya mezkûr eser Ebû Hanife'ye aittir ya da değildir. Eser ona ait ise bu söz ya sonradan iliştilmiştir ya da istinsah hatalarından ya da müstensih tasarrufundan kaynaklanmıştır. Eser ve söz aynen ona ait olduğu takdirde ya bu söz Ebeveyn'in mümin olmadığını iddia edenlerin ileri sürdüğü gibi onun maksadını aynen yansıtmaktadır ya da bu sözün anlamı böyle değildir, başka anlam ifade etmektedir. Ebû Hanife'nin eseri ve sözüyle ilgili olarak her birini tercih edenler bulunmaktadır. Her şeye rağmen bu sözün Ebû Hanife'ye ait olduğu kabul edildiğinde ise bunun nasıl anlaşılabilceği konusunda farklı açıklamalar

¹⁶ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, 682/2, vr. 19^b.

yapılmıştır. İşte Zahid Kevserî'nin ilmî şüpheciliği, muhakkik, müdakkik bir âlim oluşu tamda bu noktalarda tezahür etmektedir. Gerçekten Kevserî'nin konu çerçevesinde asıl önemi Ebû Hanife'nin mezkûr eseri ve sözü ile ilgili tespitleri ve Ebû Hanife'nin mezkur sözüne istinaden Ebevyn-i resul'ün ehli necat olmadığına dair müstakil risale telif eden Ali el-Kârî'ye karşı açık tutumunda tezahür etmektedir.

Ebevyn-i Resûl meselesinde Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) önemi şuradan kaynaklanmaktadır: Ali el-Kârî kendisine ait *Şerh-i Şifâ* adlı eserinde Hz. Peygamber'in anne ve babasının mümin olduğuna dair rivayetin reddedilmiş olduğunu ve bu hususta Suyûtî'nin risalelerine karşı müstakil bir risale telif ettiğini söylemiştir.¹⁷ Gerçekten de Ali el-Kârî, Ebû Hanife'nin mezkur sözünden hareketle -konuyla ilgilenen âlimlerinin büyük çoğunluğunun görüşlerine aykırı olarak- Ebevyn'in küfür üzere öldüklerine dair *Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanife fî Ebeveyi'r-Resûl* adlı bir risale telif etmiştir.¹⁸ Ali el-Kârî, *el-Fıkhü'l-ekber* adlı eserin Ebû Hanife'ye ait olduğunu kesin olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra o, *el-Fıkhü'l-ekber*'in farklı nüshalarının olabileceğini ve bu farklı nüshalarda mezkur ifadenin hiç olmayabileceği veya farklı bir ifadenin olabileceği, bu ifadenin sonradan esere sokuşturulabileceği, yazım ve istinsah hataları olabileceği veya ilave yada eksiltmeler yapılabileceği ihtimallerini dikkate almaksızın sadece elindeki nüshadan hareketle Ebû Hanife'nin mezkur beyanını olduğu gibi kabul etmiştir. Halbuki ***el-Fıkhü'l-ekber*'in** İmam-ı A'zam'a aidiyetine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁹ Kevserî, bu noktada öncelikle *el-Fıkhü'l-ekber*'in Ebû Hanife'ye aidiyetini araştırmış ve eserin Ebû Hanife'ye ait olduğunu tespit etmekle kalmamış; Fıkh-ı ekber'in iki temel nüshasının bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Kevserî, bu iki temel nüsha arasında kısmen bir isim karışıklığı olduğunu özellikle vurgulamıştır. O bir yerde şöyle demektedir: "*el-Fıkhü'l-ekber*, Ebû Mutî' el-Belhî tarafından Ebû Hanife'den rivayet edilmiştir ki bu eser ashabımız tarafından *el-Fıkhü'l-ebzat* diye maruftur. *el-Fıkhü'l-ekber* ise Ebû

¹⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 601, 648, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İst., rm.1291.

¹⁸ Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takadi*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, 298/4.

¹⁹ Msl: Abdülahad Nürî, *Fahrü'l-İslâm Pezdevî'ye* (ö.482/1089) ve İbnü'l-Hatib'e atflla İmam-ı A'zam'a nispet edilen *el-Fıkhü'l-ekber*'in ona ait olmadığını, aksine Ebû Hanife Muhammed b. Yusuf el-Buhârî'ye veya Ebû Hanife Nu'man b. Muhammed el-Mısırî'ye ait olduğunun söylendiğini ifade etmiştir. (Abdülahad Nürî, *Te'dîbü'l-mütemerridin*, Süleymaniye Ktp. Fatih,5293, vr. 301^{ab}) Murtaza ez-Zebîdî'ye (ö.1205/1790) göre de eserin Ebû Hanife'ye ait olduğu sabit değildir. (Murtaza ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî valideyi'l-muhtar*, -Akdü'l-cevheri's-semîn içinde-, İSAM Ktp. 11496, s.159.)

Hanife'nin oğlu Hammad tarafından babasından rivayet edilmiştir."²⁰ Kevserî'nin bu tespiti çok önemlidir. Zira *el-Fıkhü'l-ekber'in* Hammad nüshası ile Ebû Mutî' nüshaları arasında iltibas olabilmektedir ve bu iki nüsha birbirinden oldukça farklıdır. Kevserî *el-fıkhü'l-ekber'in* biri Ebû Hanife'nin oğlu Hammad, diğeri talebesi Ebû Mutî'den olmak üzere iki ayrı koldan gelen iki ana nüshası olduğunu vurgulayarak bu iltibası gidermiştir. Ayrıca Kevserî, Ebû Mutî'nin rivayet ettiği *el-Fıkhü'l-ekber* ana nüshasına sırf Hammad'ın nüshasından ayırt etmek için *el-Fıkhü'l-ebser* da denildiğini özellikle vurgulamıştır.²¹ Yapılan son araştırmalar da Kevserî'nin bu tespitlerini doğrulamaktadır.²²

Kevserî, *el-Fıkhü'l-ekber'in* Ebû Hanife'ye ait olduğunu ve iki ana nüshasının bulunduğunu tespit ettikten sonra *Fıkh-ı ekber* nüshalarının birinde geçen mezkûr sözün gerçekten Ebû Hanife tarafından söylenip söylenmediğini araştırmaya girişmiştir. Maalesef Kevserî, Kahire'de yaşadığı ve Türkiye'ye dönme imkânı bulamadığı için İstanbul kütüphanelerindeki nüshalara ulaşma imkânı olmamıştır. Ancak O, Medine ve Mısır'da yaptığı/yaptırdığı araştırmalar sonucu her iki ana nüshanın birçok matbu-gayrı matbu nüshaları ve şerhleri olduğunu, çeşitli şehirlerde basıldığını ve aralarında bazı farklılıklar olduğunu da tespit etmiştir.

Gerçekten de Kevserî'nin bu tespitleri oldukça önemlidir. Zira imkânların bu denli artmasına rağmen günümüzdeki matbu *Fıkh-ı ekber* şerhlerinde dahi farklılıklar bulunmakta ve bu farklı matbu şerhlerde ya Ebû Hanife'nin mezkur sözü farklı şekillerde geçmekte ya da hiç geçmemektedir. Mesela Ebû Hanife'nin mezkur sözü Muhammed b. Bahâuddîn'in (ö. 959/1549) *el-Kavlu'l-fasl* adlı şerhinde "ve Vâlidâ Resûlillahi mââtâ kâfireyni ve Ebû Talib 'ammu Resûlillah mâte kâfiren"²³ şeklinde; Ebû'l-Müntehâ (ö. 1000/1592) şerhinde "ve vâlidâ Resûlillahi mââtâ 'ale'l-câhiliyye"²⁴ şeklinde; Beyâzîzâde'nin (ö. 1098/1687) eserinde cümle takdim tehir edilerek "ve Ebû Talib ammuhu mâte kâfiren ve vâlidâ resûlillahi mââtâ ale'l-

²⁰ Zâhid Kevserî, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, Mukaddime, (nşr. Mustafa Öz) s. 4, İFAV, İst., 1992, krş. Muhammed Yusuf el-Bennûrî, *Mukaddemâtu'l-İmami'l-Kevserî*, s. 165, Beyrut, 1418/1997.

²¹ Bk. Zâhid Kevserî, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, Mukaddime, (nşr. Mustafa Öz) s. 5, İFAV, İst., 1992; krş. Muhammed Yusuf el-Bennûrî, *Mukaddemâtu'l-İmami'l-Kevserî*, s. 166

²² Bk. İlyas Çelebi, *İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri*, s. 37-39, İFAV, İst. 1996; Şerafettin Gölçük- Adil Bebek, DiA, "el-Fıkhü'l-ekber" md., XII, 544-546.

²³ Muhammed b. Bahâuddîn, *el-Kavlu'l-fasl*, s. 393, Hakikat Kitabevi, İst., 1990.

²⁴ Ebû'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber*, s. 30, İst., ts.

küfrî” şeklide kayıtlıdır.²⁵ Asıl ilginç olanı ise Ebû Hanife’nin mezkur sözüne istinaden Ebeveyn’in mümin-muvahhit olmadıklarına dair müstakil bir risale telif eden ve *Şifa* adlı eserinde bu eserine atıfta bulunan Ali el-Kârî’nin *Fıkh-ı ekber* şerhinin elimizdeki baskısında Ebeveyn’den hiç bahsedilmemiş olmasıdır. Bunun yerine “ve *Resûlullahi mâte ‘ale’l-ıman ve Ebû Talib ‘ammuhu ve Ebû Ali mâte kafiren*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır.²⁶ Burada Ali el-Karî’nin şerhinin bu nüshasında kasıtlı/kasıtsız değişiklik yapıldığı düşünülebilir. Çok daha ilginç olanı “ve *Resulullahi mâte ale’l-ıman*” ifadesiyle ilgili olarak şerhte “bu şerhin aslında yoktur.” denilmekle beraber yine mezkûr sözün şerh edilmesidir. Bütün bunlar gerek *Fıkh-ı ekber* ve şerhlerinin yazma nüshalarında gerekse matbu baskılarında yanlışlar veya kasıtlı eklemeler ve çıkarmalar yapıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kevserî de bu tür şeylerin olabileceğinin farkına varmış, bu ihtimalden hareketle *Fıkh-ı ekber*’in en eski orijinal nüshalarına ulaşarak nüshaları mukayese etmiş ve sonraki nüshalarla orijinalleri arasında farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Kevserî, Hammad b. Ebî Hanife kanalıyla gelen *Fıkh-ı Ekber*’in Medine Şeyhülislam Allame Arif Hikmet Ktp. (226) numarada kayıtlı olan yazma, sahih iki eski nüshasının bulunduğunu ve bu nüshadan birinin rivayet zincirinin şöyle olduğunu belirtir: “Şeyh İbrahim el-Kûranî- Ali b. Ahmed el-Fârisî an Nasîr b. Yahya an İbn Mukatil (Muhammed b. Mukatil er-Râzî) an ‘İsâm b. Yusuf an Hammad b. Ebî Hanife.”²⁷ Dolayısıyla Kevserî’ye göre Hammad kanalıyla gelen *el-Fıkh-ı ekber*’in İmam-ı Azam’a ait olduğu kesindir.

Kevserî Kahire, Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye’de bir çok *Fıkh-ı ekber* nüshasının bulunduğunu, bunların bazısında “*Ve Ebevân-nebiyyi mâtâ ale’l-fitratî*” ifadesinin kayıtlı olduğunu; Kufî hattında “Fitrat” kelimesinin kolaylıkla “Küfür” kelimesine tahrif edilebileceğini belirtir.²⁸ Kevserî’nin bu tespit ve açıklamasından bazı nüshalardaki “Mâtâ ale’l-küfrî” ifadesinin açık bir tahrif olduğu ve doğrusunun “...mâtâ ale’l-fitratî” şeklinde olduğunu vurgulamış olmaktadır.

Öte yandan Kevserî bir çok nüshada ve özellikle Kahire, Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye’de bulunan ve bizzat gördüğü iki kadim yazma

²⁵ Beyâzîzâde, *Usûlü’l-münife li İmam Ebî Hanife*, (nşr. İlyas Çelebi), s. 143, İst. 1996.

²⁶ Ali el-Kârî, *Şerh ‘ale’l-Fıkh-ı ekber*, s. 108, II. baskı, İst., 1375/1955.

²⁷ Zahid Kevserî, *el-‘Âlim ve’l-müte‘allim*, Mukaddime, (nşr. Mustafa Öz) s. 9, İFAV, İst., 1992, krş. M. Yusuf el-Bennûrî, *Mukaddemâtu’l-İmami’l-Kevserî*, s. 169, Beyrut, 1418/1997.

²⁸ Kevserî, a.g.e., (nşr. Mustafa Öz) s. 9; krş. el-Bennûrî, a.g.e., s. 169.

nüshada “*Mâ mââtâ ale'l-küfri/ Ebeveyn küfür üzere ölmemişlerdir.*” kaydının olduğunu belirtmiş; sonra da böyle kabul edildiği takdirde İmam-ı Azam'ın bu sözünü şöyle yorumlamıştır: “Sanki İmam-ı A'zam bu sözünüyle “benim babam ve senin baban cehennemdedir.”²⁹ hadisine dayanarak Ebeveyn'in cehennem ehlinde olduğunu düşünenleri reddetmek istemiştir. Çünkü bir insanın cehennemlik olduğunu söylemek ancak kesin delille mümkün olur. Bu konu amelî bir mesele olmadığı için bu konuda zannî delille yetinilemez.”³⁰ Ayrıca Kevserî isimlerini vermeyip sadece “bazı arkadaşlarım” dediği bir kısım arkadaşlarının Medine'deki mezkur Şeyhülislam Allame Arif Hikmet Kütüphanesinde hem “*Mâ mââtâ*” kaydının hem de “*mâtâ ale'l-fitrat*” kaydının olduğu iki yazma nüshayı gördüklerini de ilave eder.

Bütün bunlara ilaveten Kevserî “üstadım” diye nitelediği Kazasker Ahmed b. Mustafa el-Ömerî el-Halebî'de bulunan İhyâ şarihi Murtaza ez-Zebîdî'nin (ö.1205/1790) “*el-İntisâr li vâlideyi'n-Nebiyi'l-muhtar*” adlı eserini bizzat gördüğünü ve burada Zebîdî'nin özetle şöyle dediğini de nakletmektedir: “Şüphesiz nâsih “*Mâ mââtâ*” ifadesinde ‘*Mâ*’ tekrarlandığını görünce birincisini fazla zannederek metinden çıkarmış ve bu hatalı nüsha yaygınlık kazanmıştır. Ebû Hanife'nin cümlesinin devamının da cümlelerin böyle olması (*Mâ mââtâ*) olması gerektiğine delildir. Zira şayet Ebû Talib ile Ebeveyn hepsi aynı konumda olsalardı bu takdirde hüküm konusunda aralarında her hangi bir farklılık olmadığı için Ebû Hanife iki ayrı cümle değil, elbette üçünü tek bir cümleyle bir hüküm altında toplardı.”³¹ Nitekim bizzat Zebîdî'nin belirttiğine göre arkadaşı Muhammed b. Hasan ed-Dîmeşkî el-Hanefî, Bağdat'ta eski bir *Fıkh-ı Ekber* nüshasında İmam-ı Azam'ın ifadesinin aynen şöyle kayıtlı olduğunu görmüştür: “*ve vâlidâ Resûllahi mâ mââtâ 'ale'l-küfri/ ve Resûllah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüştür.*” şeklindedir.³² Zebîdî'ye göre de metnin “*Mâ mââtâ*” şeklinde olması durumunda her hangi bir problem kalmamakta, tam aksine Ebû Hanife bu sözü, Hz. Peygamber'e ta'zîm için zikretmiş olmaktadır.³³

Saçaklızâde el-Maraşî, Şeyyid Muhammed b. Abdürresûl el-Berzencî, el-Muhîbbî, Zahid el-Kevserî gibi konuyla ilgilenen hemen bütün âlimler isim tasrih ederek veya etmeyerek Ali el-Karî'yi

²⁹ Müslim, “İman”, 347; krş. Ebû Dâvûd, “Sünne”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.

³⁰ Kevserî, a.g.e., (nşr. Mustafa Öz) s. 9-10; krş. el-Bennûrî, a.g.e., s. 169-170.

³¹ Zahid Kevserî, a.g.e., s. 9-10, krş. Murtaza ez-Zebîdî *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*, (Akdu'l-Cevherî's-semîn adlı Risaleler Mecmuası içinde) s.159-160.

³² Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e., s. 159-160.

³³ Murtaza ez-Zebîdî *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr*, (Akdu'l-Cevherî's-semîn adlı Risaleler Mecmuası içinde) s.159-160.

eleştirmişlerdir.³⁴ Zahid Kevserî de bu doğrultuda "Ali el-Kârî şerhini bu hatalı nüshaya dayandırmış ve Allah affetsin edep sınırını aşmıştır." diyerek eleştirmiştir.³⁵ Kevserî'nin bu sözlerinden Ali el-Karî'nin, Ebeveyn-i resule ilişkin *Şifa* şerhindeki ifadelerini ve onların ehli necat olmadığına dair telif ettiği müstakil risalesini görmediği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Zahid el-Kevserî'nin tespitlerinden şunlar anlaşılmaktadır:

1) Kevserî, *el-Fıkhü'l-Ekber*'in İmam-ı Azam'a ait olmadığı iddialarına katılmamış, eserin ona ait olduğunu kabul etmiştir.

2) *el-Fıkhü'l-Ekber*'in biri Ebû Hanife'nin oğlu Hammad b. Ebî Hanife; diğeri Ebû Hanife'nin talebesi Ebû Mutî' el-Belhî kanalıyla gelen iki ana nüshası vardır ve ikisi birbirinden farklıdır. Ebû Mutî'in kanalıyla gelen esere Hammad'ın kanalıyla gelen eserle karışmaması için *el-Fıkhü'l-ebzat* da denilmektedir.

3) Kevserî, Hammad kanalıyla gelen fikh-ı Ekber nüshaları arasında Ebeveyn-i Resul konusu çerçevesinde farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. O, Bu farklılıkların yazım hatalarından kaynaklanabileceği gibi kasd-ı mahsusa ile metin üzerinde tasarruflarda bulunmuş olmasından da kaynaklanacağını belirtmiştir. Ebeveyn-i Resulle ilgili olarak bu farklı nüshaların bazısında "*Mâtâ ale'l-fıtratı/ Ebeveyn fıtrat üzere öldüler.*"; bir kısmında "*Mâtâ ale'l-cahiliyye/Ebeveyn cahiliyyede öldüler.*"; bazılarında ise "*Mâ mâtâ ale'l-küfrî/Ebeveyn küfür üzere ölmediler.*" şeklinde kayıtlı olduğunu; Ali el-Karî'nin asıl aldığı nüshadaki "*Mâtâ ale'l-küfri/küfür üzere öldüler.*" ifadelerinin yanlışlığını vurgulamıştır.

4) Kevserî'ye göre Ebeveyn meselesi her halükarda ameli değil, itikadî bir konudur ve bu nitelikte olan bir mesele hakkında zannî delillerle değil, kesin delillere dayanılarak hüküm vermek gerekir. Ebeveyn meselesi de böyledir. Nüsha farklılıkları olduğu için Ebû Hanife'nin bu konuda ne söylediği kesin olmadığı gibi; bu tür ihtilafı bir beyana dayanarak Ebeveyn hakkında kesin hüküm vermek de doğru değildir.

5) Kevserî, *el-Fıkhü'l-ekber* gibi aralarında farklılıklar bulunan bir metinden hareketle Ebeveyn-i Resulün ehli necat ve muvahhid-

³⁴ Saçaklızâde el-Marâşî, *es-Sürûr ve'l-ferah*, vr. 47^b; Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 106; krş. el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, III, 186.

³⁵ Zahid Kevserî, a.g.e., s. 10.

mümin olmadığını iddia eden Ali el-Karî'nin hata ettiğini açıkça söylemiştir. Böyle olmakla birlikte Kevserî, Ali el-Karî'nin, Ebeveyn-i resule ilişkin *Şifa* şerhindeki ifadelerini ve onların ehli necat olmadığına dair telif ettiği müstakil risalesini görmemiş; sadece *Fıkh-ı ekber* şerhindeki yorumunu görmüştür.

6) Kevserî'nin bütün bu tespit ve açıklamalarından onun Ebeveyn-i Resul'ün ehl-i necat olduğu veya en azından küfür üzere ölmedikleri kanaatini benimsediği anlaşılmaktadır.